

DOI: 10.30512/KQ.2021.13727.2664

تحلیل محتوای روایات ام سلمه در منابع شیعی*

محمدنقی ولایتی^۱

محمدباقر حجتی^۲

مهدی مهریزی^۳

چکیده

هدف از این پژوهش، تحلیل محتوای روایات ام سلمه در منابع شیعی است که معرف دغدغه‌های فکری وی، در طول شش دهه از تاریخ صدر اسلام می‌باشد. برای وصول به این هدف تمامی روایات وی در منابع شیعی به تعداد ۹۷ روایت، گردآوری و با روش تحلیل محتوا با رویکرد کمی و کیفی به عنوان روشی میان‌رشته‌ای برای استخراج، طبقه‌بندی و مقوله‌بندی‌های بافته شده مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند. از نتایج احصاء شده در تحقیق، علاوه بر فراوانی حجم روایات و تعیین روات و مستندات روایی وی و تبیین موضوعات فرعی و اصلی در روایات ایشان، می‌توان اذعان داشت که اهتمام عمده و دغدغه مندرج در روایات ام سلمه، طرح مباحث اعتقادی، خصوصاً بیان فضائل و مناقب اهل بیت (ع)، بالاخص فضائل علی بن ابی طالب (ع) بوده و علت این امر را نیز باید در دیدگاه‌های فکری وی، مظلومیت و مهجوریت اهل بیت (ع) بعد از رحلت رسول اکرم (ص)، حاکمیت خلفای سه‌گانه و بنی‌امیه و دیدگاه‌های مذهبی مؤلفان شیعه یافت. واژگان کلیدی: ام سلمه، روایت، تحلیل محتوا.

* تاریخ ارسال: ۱۳۹۸/۰۹/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۲/۲۵ (مقاله پژوهشی)

۱. دانشجوی رشته علوم قرآن و حدیث، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران/ mnvelayati@yahoo.com

۲. استاد دانشگاه آزاد، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران/ hojati@tpf-iau.ir

۳. دانشیار دانشگاه آزاد، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران/ toosi217@gmail.com

۱- مقدمه

ام‌سلمه از زمره روایتی است که مورد وثوق علمای رجال شیعه و اهل سنت بوده و در منابع حدیثی هر دو فرقه، روایات فراوانی از وی نقل گردیده است. وی در منابع اصلی شیعی دارای ۹۷ روایت بوده که حاوی مباحث اعتقادی، احکام شرعی، اخلاقیات، دعاها، فضائل و مناقب پیامبر اکرم (ص)، اهل بیت و بعضی صحابه و بعضی مباحث خاص زنان و مباحث اجتماعی است. این تحقیق در پی پاسخ به سؤالات ذیل است: دغدغه‌های روایتی وی در منابع شیعی چه مواردی بوده است؟ و تحلیل محتوای روایات او به کجا می‌انجامد؟

در حوزه گردآوری روایات زنان و به‌خصوص روایات ام سلمه، تألیفاتی منتشر شده از جمله؛ کتاب «سهم زنان از نشر حدیث» که به بررسی نقش زنان در گسترش حدیث پرداخته، کتاب «محدثات شیعه» که به احوال و روایات منقول از زنان پرداخته است، کتاب «زنان دانشمند و راوی حدیث» که کارنامه‌ای از ۱۹۰ زن راوی در طبقات مختلف می‌باشد و کتاب «جامع مسانید النساء و ذکرهنّ و احوالهنّ» که ۱۷۵۲ روایت از زنان در منابع اهل سنت را گردآوری نموده است. در بعضی از این آثار ضمن بیان نقش زنان در نشر و گسترش روایات و معرفی بعضی زنان راوی، به معرفی ام‌سلمه به‌عنوان یکی از روات زن پرداخته شده که در جای خود با ارزش و لازم است، اما در حوزه بررسی محتوایی روایات زنان، خصوصاً روایات ام‌سلمه، اثری اعم از کتاب یا مقاله رؤیت نگردید. همچنین نقطه تمرکز تحقیق حاضر، تحلیل کمی و کیفی محتوای روایات وی در منابع شیعی بوده و از این جهت با پژوهش‌های گفته شده متفاوت است.

استفاده از روش جدید و بین رشته‌ای «تحلیل محتوا» و کاربرد آن در مطالعات روایی، علاوه بر آنکه از رویکردی ابداعی برخوردار بوده، منجر به نتایجی مفید و نظام‌مند برای علاقه‌مندان این حوزه خواهد بود. لورنس باردن از مبدعین این روش معتقد است که «تحلیل محتوا در حقیقت فن پژوهش عینی، اصولی و کمی به منظور تفسیر و تحلیل محتواست و تفکر بنیادی تحلیل محتوا عبارت است از قراردادن اجزای یک متن (کلمات، جملات، پاراگراف‌ها و مانند آن بر حسب واحدهایی که انتخاب می‌شوند) در مقولاتی که از پیش تعیین شده‌اند» (باردن، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۲۹).

روش برگزیده در این تحقیق، تحلیل محتوای مضمون روایات، به صورت کمی و کیفی می‌باشد. نگارنده در ابتداء با تعبیه فرم تحلیل محتوا با جداولی تحت عناوین، متن روایات، موضوع اصلی، موضوع فرعی و واژگان کلیدی مفهوم‌ساز، علاوه بر قراردادن متن روایات در جداول مربوطه به استخراج واژگان برجسته هر روایت و تبیین جهت‌گیری‌های فرعی و اصلی تمامی روایات پرداخته و با مندرج کردن موارد فوق در جداول مربوطه، عملاً به تحلیل محتوای کمی روایات دست یافته و سپس نتایج تحلیل کمی با ترسیم مدل آماری در قالب نمودارهایی از واژگان کلیدی مفهوم‌ساز، موضوعات فرعی و اصلی ترسیم گردیده و در نهایت، با استناد به همین نتایج تحلیل کمی به تحلیل کیفی روایات پرداخته شده است.

۲- مروری بر زندگی نامه ام سلمه

نام ام سلمه، هند (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۸، ص ۶۹) و به نقلی رمله (ابن عبدالبر، ۱۴۱۲، ج ۴، ص ۱۹۲۰) و دختر ابی امیه بن مغیره بن عبدالله بن عمرو بن مخزوم است. به اعتقاد ذهبی وی پیش از هجرت در خانواده‌ای شریف در مکه متولد شد، اما زمان ولادتش به طور دقیق مشخص نیست (ذهبی، ۱۴۰۹، ج ۲، صص ۲۰۱-۲۰۲). با توجه به تاریخ وفات (۶۲ ق) و طول عمرش می‌توان حدس زد که ۲۰ سال و اندی پیش از هجرت به دنیا آمده است. نام پدرش حذیفه (مقریزی، ۱۴۲۰، ج ۶، ص ۲۴۱) و به قولی سهیل (دیار بکری، بی تا، ج ۱، ص ۲۶۶) بوده است. مادرش نیز عاتکه بنت عامر بن ربیعہ کنانی نام داشت (بلاذری، ۱۳۹۷، ج ۱، ص ۴۲۹). او دختر عموی ابوجهل (ابن قتیبه، ۱۴۲۰، ج ۱، ص ۱۳۶) و خالد بن ولید بوده است (ذهبی، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۲۸۳). ام سلمه از اولین زنانی بود که مسلمان شد، در ابتدا همسر ابی سلمه بود، آنها از اولین مسلمانانی بودند که به حبشه هجرت کردند (ابن هشام، بی تا، ج ۲، ص ۳۶۸). او اولین زنی بود که به مدینه هجرت کرد. از وی چهار فرزند بر جای ماند که همه از شوهرش ابی سلمه بودند، دو دختر به نام‌های دُرّه و بَرّه و دو پسر با نام‌های سَلْمه و عُمَر (بلاذری، ۱۳۹۷، ج ۱، ص ۴۳۰). شوهرش ابوسلمه در سال چهارم هجرت از دنیا رفت و سپس رسول خدا (ص) او را با کابین ده درهم و به قولی، به دستاسی و دو سبو و بالشی که از لیف خرما پر شده بود و لحافی و قدحی و دیگی و خوانچه بزرگی از چوب به ازدواج خود درآورد. ام سلمه با چنین مهر ساده نزد پیامبر (ص) منزلتی بالا داشت (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۸، ص ۸۸). وی با رسول خدا (ص) هفت سال زندگی کرد (دیار بکری، بی تا، ج ۱، ص ۲۶۶)، پس از وفات پیامبر (ص) نیز روزگاری دراز، زنده بود و در ۸۴ سالگی (به سال ۶۲ ق) در مدینه درگذشت (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۸، ص ۷۶). وی آخرین همسر رسول خدا (ص) بود که وفات کرد (بیهقی، ۱۴۰۵، ج ۷، ص ۲۸۲).

۳- جایگاه روایی ام سلمه

در این بخش به معرفی اجمالی جایگاه روایی، تعداد روایات، و روات ام سلمه و کسانی که وی از آنان نقل حدیث نموده است، پرداخته می‌شود.

۳-۱- فراوانی حجم روایات

در منابع شیعی و اهل سنت در بین روات زن، پس از عایشه بنت ابی بکر، ام سلمه دارای بیشترین روایات در حوزه‌های گوناگون بوده و می‌توان وی را بانوی دوم حدیث در عالم اسلام شمرد. علاوه بر آن، نگارنده مطلبی از جرح و تعدیل مورخان، متکلمان، محدثان و علمای رجال نسبت به شخص وی و روایات او رؤیت ننموده است و این افتخار بس بزرگی برای این بانوی مکرمه است، بلکه آنچه ذکر گردیده آن است که وی نزد رسول مکرم اسلام (ص) منزلتی والا داشته‌اند (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۸، ص ۸۸). ذهبی معتقد است وی بیش از ۳۷۸ حدیث روایت کرده است (ذهبی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۲۱۰). اکابر اهل سنت و شیعه در کتب حدیثی و رجالی خود ام سلمه را از

راویان رسول خدا (ص) دانسته‌اند. عمر کحاله در باره تعداد روایات وی نوشته است: «ام سلمه قریب ۳۸۷ حدیث از پیغمبر (ص) و فاطمه زهرا (ع) و ابو سلمه نقل کرده که ۲۹ حدیث آن در صحیحین نقل شده است و بر سیزده حدیث آن اتفاق دارند و بخاری سه حدیث دیگر نقل کرده و مسلم آنها را نیاورده است. همچنین مسلم سیزده حدیث آورده که بخاری آنها را ذکر نکرده است» (کحاله، ۱۴۰۴، ص ۲۲۱) ابن سعد قریب ده حدیث به سند خود از راویان مختلف از ام سلمه راجع به اجر مصیبت فوت شوهرش ابوسلمه و چگونگی ازدواجش با رسول خدا (ص) نقل کرده است (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۸، صص ۸۷-۹۶).

روایات زنان در شش کتاب اصلی حدیثی شیعه یعنی «الکافی»، «من لایحضره الفقیه»، «تهذیب الاحکام»، «الاستبصار»، «وسائل الشیعه» و «بحار الانوار»، ۴۳۷ روایت بوده که ۹۷ روایت آن صرفاً از ام سلمه است (مهریزی، ۱۳۹۶، صص ۵۸-۹۴) و روایات وی در این تحقیق نیز بر پایه همین تعداد است.

ب: مروی عنه و روات ام سلمه

به اعتقاد ابن عساکر و بسیاری دیگر، ام سلمه از پیامبر (ص)، شوهرش ابی سلمه و از حضرت زهرا (س) روایت کرده است (ابن عساکر، ۱۴۰۶، ج ۷۴، ص ۱۰۴). برخی از روات او عبارتند از: خویشاوندانش، پسرانش سلمه و عمر و دخترش زینب و برادرش عامر و برادرزاده اش مصعب بن عبدالله و از موالیانش عبدالله بن رافع، نافع، سفینه و پسرش، ابوکثیر و خیره مادر حسن بصری و نیز از صحابه؛ صفیه بنت شیبه، هند بنت حارث، قبیصه بنت ذؤیب، عبدالرحمن بن حارث و از تابعین نیز، ابو عثمان نهدی، ابو وائل، سعید بن مسیب، ابوسلمه و حمید پسر عبدالرحمن بن عوف، عروه، ابوبکر بن عبدالرحمن، سلیمان بن یسار (عسقلانی، ۱۴۱۵، ج ۸، ص ۴۰۶).

در روایاتی که در این تحقیق جمع آوری شده، تنها در یک مورد وی از شوهرش ابی سلمه نقل نموده است (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۰، ص ۵۰۳) و ۱۵ مورد روایات وی مرفوع بوده (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۲، ص ۵۲۸؛ ج ۳۳، ص ۳۲۸؛ ج ۳۵، ص ۲۱۶، ج ۳۸، ص ۳۲ و ۳۳، ج ۳۸، صص ۲۷۰ و ۲۷۱؛ ج ۳۸، ص ۳۰۱، ج ۳۹، ص ۳۱۳؛ ج ۴۳، ص ۵۵؛ ج ۷۷، ص ۲۲۳؛ ج ۹۴، ص ۱۷۷/ حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۶، ص ۲۰۸؛ ج ۱۰، ص ۵۰۳؛ ج ۲۴، صص ۳۶۵ و ۳۶۶؛ ج ۲۴، ص ۳۶۶) و ۸۱ مورد دیگر را مستقیماً از رسول خدا (ص) نقل کرده است (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶، ص ۲۰۰؛ ج ۱۵، صص ۱۰۵-۱۰۶، ۲۸۰، ج ۱۷، صص ۳۵۹-۳۶۰، ۴۱۵؛ ج ۲۱، ص ۱۰۰؛ ج ۲۲، ص ۲۲۷، ۲۲۸؛ ج ۲۷، صص ۱۴۳، ۱۶۴؛ ج ۲۸، ص ۲۸؛ ج ۲۹، صص ۴۲۱-۴۲۲، ۶۴۱؛ ج ۳۳، ص ۳۲۸؛ ج ۳۵، صص ۲۱۷، ۲۱۹، ۲۲۰؛ ج ۳۸، صص ۳۲، ۳۳، ۳۵، ۱۹۹، ۲۷۰، ۳۰۹-۳۱۰، ۳۱۱-۳۱۲؛ ج ۳۹، صص ۳۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۲، ۲۶۸، ۳۰۵، ۳۱۳؛ ج ۴۰، صص ۷۶، ۷۷؛ ج ۴۳، صص ۱۵، ۵۵، ۱۰۶؛ ج ۴۴، صص ۲۳۹-۲۴۰، ۲۴۱-۲۴۲؛ ج ۴۵، صص ۹۱-۹۲، ۱۹۸، ۲۲۷؛ ج ۵۱، صص ۷۵، ۸۶، ۱۰۲، ۱۰۴؛ ج ۶۲، ص ۸۹؛ ج ۶۵، صص ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۸؛ ج ۷۲، ص ۳۴۸؛ ج ۷۳، ص ۲۳۴؛ ج ۷۸، ص ۱۰۴؛ ج ۸۹،

۱. به روایتی گفته می‌شود که یک یا چند تن از راویان در سلسله راویان آن ذکر نشده باشند.

صص ۷۷، ۳۶۸؛ ج ۱۰۰، صص ۲۵۱، ۲۵۲ / ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۴۸۹ / شیخ حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۳۹؛ ج ۱۵، ص ۱۳۲؛ ج ۱۶، ص ۳۰۵؛ ج ۲۰، ص ۲۳۲).

برابر مستندات موجود در این تحقیق، در منابع شیعی ۵۳ روایت وی، بدون ذکر سلسله سند و یا عدم تصریح به ذکر نام راویان وی نقل شده است و ۴۴ روایت وی نیز توسط ۳۱ راوی به شرح زیر روایت شده است. ابوثابت خادم ابوذر غفاری ۵ روایت، عمره بنت افعی ۴ روایت، پسرش عمر بن ابی سلمه ۳ روایت و همچنین، علی بن محمد المکندر، قیس بن ابی حازم، امام محمد بن علی (ع) و ابراهیم قرشی نیز هر کدام ۲ روایت از ایشان را نقل کرده‌اند و محمد بن ابراهیم، ابی سلمه بن عبدالرحمن، دخترش زینب بنت ابی سلمه، شوهرش ابی سلمه، ام موسی، حسن بن ظبیه بن محسن، خادم حمزه بن رافع، جده عبدالعزیز بن سعید انصاری، شقیق، ابی لیل الکندی، عطیه، أم بجید همسر عمران بن حصین، ابوذر غفاری، مالک بن جعونه، ام مساور الحمیری، حصین بن سالم، ابن المخارق، هشام بن عروه، ابی قلابه، شهر بن حوشب، ابی سعید فاطمه، سعید بن المسیب و امام صادق (ع) نیز هر کدام یک روایت از ایشان نقل نموده‌اند. نقل روایات وی، توسط امام محمد باقر (ع)، امام جعفر صادق (ع) و صحابه کباری همچون ابوذر غفاری را می‌توان از مورد وثوق بودن این بانو در علم حدیث و شان رجالی ایشان دانست.

پ: مستندات روایات

مستندات روایات ام سلمه در منابع شیعی به ترتیب عبارتند از: ۱- من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۴۸۹ بَاب الْأَصْحَابِ (یک روایت). ۲- وسائل الشیعة، ج ۲، ص ۳۱۸؛ ج ۶، ص ۲۰۸؛ ج ۱۰، ص ۵۰۳؛ ج ۱۵، ص ۱۳۲؛ ج ۱۶، ص ۳۰۵؛ ج ۲۰، ص ۲۳۲؛ ج ۲۴، ص ۳۶۶: «بَابُ تَحْرِيمِ وَطْءِ الْحَائِضِ قُبْلًا قَبْلَ أَنْ تَطْهَرَ، بَابُ اسْتِحْبَابِ تَرْتِيلِ الْقُرْآنِ وَ كَرَاهَةِ الْعَجَلَةِ فِيهِ، بَابُ اسْتِحْبَابِ صَلَاةِ صَوْمِ شَعْبَانَ بِصَوْمِ شَهْرِ رَمَضَانَ، بَابُ أَنَّهُ يَنْبَغِي إِخْرَاجَ الْيَهُودِ وَ النَّصَارَى مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ، بَابُ وُجُوبِ تَعْظِيمِ فَاعِلِ الْمَعْرُوفِ وَ تَحْقِيرِ فَاعِلِ الْمُنْكَرِ، بَابُ تَحْرِيمِ رُؤْيَةِ الْمَرْأَةِ الرَّجُلِ الْأَجْنَبِيِّ وَ إِنْ كَانَ أَعْمَى، بَابُ عَدَمِ وُجُوبِ غَسْلِ الْيَدَيْنِ قَبْلَ الطَّعَامِ وَ لَا بَعْدَهُ». ۳- بحار الأنوار؛ ج ۶، ص ۲۰۰؛ ج ۱۵، صص ۱۰۵-۱۰۶؛ ج ۱۵، ص ۲۸۰؛ ج ۱۷، صص ۳۵۹-۳۶۰، ۴۰۲، ۴۱۵؛ ج ۲۱، ص ۱۰۰؛ ج ۲۲، صص ۲۲۳، ۲۲۷، ۲۴۳، ۴۶۱، ۴۶۷، ۵۲۸؛ ج ۲۲، ص ۲۲۳؛ ج ۲۳، صص ۱۲۷، ۳۳۶؛ ج ۲۵، ص ۲۱۴؛ ج ۲۷، ص ۱۴۳، ۱۶۴؛ ج ۲۸، صص ۲۲، ۲۸؛ ج ۲۹، ص ۶۴۱؛ ج ۳۳، صص ۱۰، ۱۲، ۲۲، ۳۲۸؛ ج ۳۵، صص ۲۰۹، ۲۱۶، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۳-۲۲۴؛ ج ۳۶، صص ۳۴۷، ۳۴۸؛ ج ۳۷، صص ۳۹-۴۰، ۷۷؛ ج ۳۸، صص ۱۸، ۳۲، ۳۳، ۳۳، ۳۵، ۳۸، ۴۰، ۱۱۸، ۱۹۹، ۳۰۱، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱-۳۱۲؛ ج ۳۹، صص ۲۷، ۳۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۲، ۲۶۸، ۳۰۳، ۳۰۵، ۳۱۳؛ ج ۴۰، صص ۱۶، ۷۶، ۷۷، ۷۷؛ ج ۴۳، صص ۵۵، ۱۰۶، ۲۷۱؛ ج ۴۴، صص ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲؛ ج ۴۵، صص ۹۱-۹۲، ۱۹۸، ۲۲۷؛ ج ۵۱، صص ۸۶، ۱۰۴؛ ج ۶۲، ص ۹۸؛ ج ۶۵، صص ۱۳۵، ۱۳۸؛ ج ۷۲، ص ۳۴۸؛ ج ۷۳، ص ۲۳۴؛ ج ۷۸، صص ۱۰۴؛ ج ۸۹، صص ۸۰، ۳۶۸؛ ج ۹۳، ص ۱۸۱؛ ج ۹۴، ص ۷۷؛ ج ۱۰۰، ص ۲۵۱: «باب ما يعاين المؤمن والكافر عند

الموت، باب بدء خلقه و ما جرى له فى الميثاق و بدء نوره و ظهوره ص، باب تاريخ ولادته ص و ما يتعلق بها، باب ما ظهر له ص شاهدا على حقيقته من المعجزات السماوية و الغرائب العلوية، باب ما ظهر من إعجازه ص فى الحيوانات بأنواعها و إخبارها بحقيقته، باب فتح مكة، باب وصيته ص عند قرب وفاته و فيه تجهيز جيش أسامة و بعض النوادر، باب وفاته و غسله و الصلاة عليه و دفنه ص، باب أحوال أم سلمة رضى الله عنها، باب أحوال عائشة و حفصة، باب عرض الأعمال عليهم ع و أنهم الشهداء على الخلق، باب أن الناس لا يهتدون إلا بهم و أنهم الوسائل بين الخلق و بين الله، باب معنى آل محمد و أهل بيته و عترته و رهطه و عشيرته و ذريته ص، باب ثواب حبههم و نصرهم و ولايتهم و أنها أمان من النار، باب ما ينفع حبههم فيه من المواطن و أنهم عليهم السلام يحضرون عند الموت و غيره، باب افتراق الأمة بعد النبى ص على ثلاث و سبعين فرقة و أنه يجرى فيهم ما جرى فى غيرهم من الأمم و ارتدادهم عن الدين، باب علة قعوده عليه السلام عن قتال من تأمر عليه من الأولين، و قيامه إلى قتال من بغى عليه من الناكثين و القاسطين و المارقين، و علة إمهال الله من تقدم عليه، و فيه علة قيام من قام من سائر الأئمة و قعود من قعد منهم عليهم السلام، باب شكاية أمير المؤمنين صلوات الله عليه عمّن تقدّمه، باب شهادة عمار رضى الله عنه و ظهور بغى الفئة الباغية بعد ما كان أبين من الشمس الضاحية و شهادة غيره من أتباع الأئمة الهادية، باب إخبار النبى ص بقتال الخوارج و كفرهم، باب آية التطهير، باب نصوص الرسول ص عليهم عليهم السلام، باب مناقب أصحاب الكساء و فضلهم صلوات الله عليهم، باب فى أنه ع مع الحق و الحق معه و أنه يجب طاعته على الخلق و أن ولايته ولاية الله عز و جل، باب أنه صلوات الله عليه الوصى و سيد الأوصياء و خير الخلق بعد النبى ص و أن من أبى ذلك أو شك فيه فهو كافر، باب جوامع الأخبار الدالة على إمامته من طرق الخاصة و العامة، باب أنه ع كان أخص الناس بالرسول ص و أحبهم إليه و كيفية معاشرتهما و بيان حاله فى حياة الرسول و فيه أنه ع يذكر متى ما ذكر النبى ص، باب ثواب ذكر فضائله و النظر إليها و استماعها و أن النظر إليه و إلى الأئمة من ولده ص عبادة، باب أنه ع كان أخص الناس بالرسول ص و أحبهم إليه و كيفية معاشرتهما و بيان حاله فى حياة الرسول و فيه أنه ع يذكر متى ما ذكر النبى ص، باب أنه صلوات الله عليه سبق الناس فى الإسلام و الإيمان و البيعة و الصلوات زمانا و رتبة و أنه الصديق و الفاروق و فيه كثير من النصوص و المناقب، باب أن النبى صلى الله عليه وآله أمر بسد الأبواب الشارعة إلى المسجد إلا بابه صلوات الله عليه، باب حبه و بغضه صلوات الله عليه و أن حبه إيمان و بغضه كفر و نفاق و أن ولايته ولاية الله و رسوله و أن عداوته عداوة الله و رسوله و أن ولايته ع حصن من عذاب الجبار و أنه لو اجتمع الناس على حبه ما خلق الله النار، باب كفر من سبه أو تبرأ منه صلوات الله عليه و ما أخبر بوقوع ذلك بعد و ما ظهر من كرامته عنده، باب جوامع مناقبه صلوات الله عليه و فيه كثير من النصوص، باب مناقبها و فضائلها و بعض أحوالها و معجزاتها صلوات الله عليها، باب تزويجها صلوات الله عليها، باب فضائلها و مناقبها و النصوص عليهما صلوات الله عليهما، باب إخبار الله تعالى أنبياءه و نبينا ص بشهادته، بقية الباب سائر ما جرى عليه بعد بيعة الناس ليزيد بن معاوية إلى شهادته صلوات الله عليه، باب الوقائع المتأخرة عن قتله صلوات الله عليه إلى رجوع أهل البيت ع إلى المدينة و ما ظهر من إعجازه صلوات الله عليه فى تلك الأحوال، باب ضجيج الملائكة إلى الله تعالى فى أمره و أن الله بعثهم لنصره و بكائهم و بكاء الأنبياء و فاطمة ع عليه صلوات

الله علیه، باب ما ورد من إخبار الله و إخبار النبي ص بالقائم ع من طرق الخاصة و العامة، باب الطبی و سائر الوحوش، باب الصّبح عن الشیعة و شفاعة أئمتهم صلوات الله علیهم فیهم، باب أحوال المملوك و الأمراء و العراف و النقباء و الرؤساء و عدلهم و جورهم، باب حمل العصا و إدارة الحنك و سائر آداب الخروج، باب غسل الحیض و الاستحاضة و النفاس علیها و آدابها و أحكامها، باب أن للقرآن ظهرا و بطنا و أن علم كل شیء فی القرآن و أن علم ذلك كله عند الأئمة علیهم السلام و لا یعلمه غیرهم إلا بتعلیمهم، باب فضائل المعوذتین، باب آخر فی أنواع الصدقة و أقسامها من صدقة اللیل و النهار و السر و الجهار، باب فضائل شهر شعبان و صیامه و فضل أول یوم منه، باب أحوال الرجال و النساء و معاشره بعضهم مع بعض و فضل بعضهم علی بعض و حقوق بعضهم علی بعض».

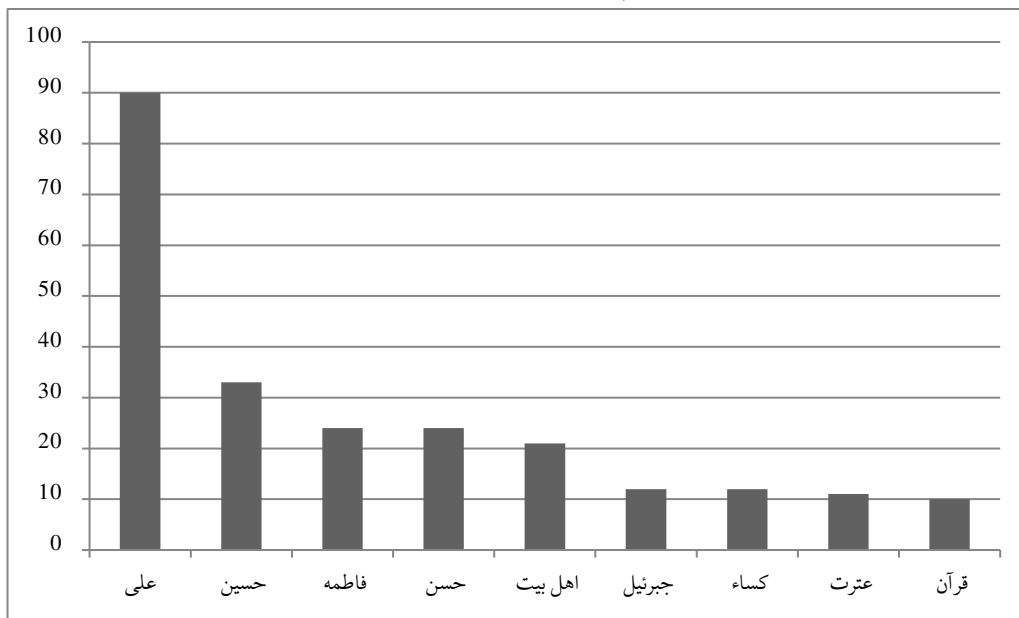
۲- تحلیل محتوای کمی روایات ام سلمه

مقصود از تحلیل کمی، بررسی فراوانی واژگان کلیدی، موضوعات فرعی و اصلی مطرح شده در متن روایات بوده تا بدین وسیله محقق با ساختار عناصر تشکیل دهنده روایات آشنا می‌گردد، در حقیقت تحلیل کمی روایات، هموار کننده راه ورود به تحلیل کیفی روایات و نشان دهنده مبنای کار محقق در تحلیل محتوا می‌باشد. به همین جهت، تمامی روایات ام سلمه در منابع شیعی تحت عناوین فراوانی واژگان کلیدی، موضوعات فرعی و اصلی مورد مذاقه قرار می‌گیرد.

الف) فراوانی واژگان کلیدی در روایات

مقصود از فراوانی واژگان کلیدی، شمارش کلیدواژه‌های مفهوم‌ساز در روایات است. یعنی شمارش کلمات کلیدی که در متن حدیث خودنمایی کرده و به عنوان اجزاء اصلی متن جلوه‌گری می‌کنند. باید گفت که این کلمات از قبل تعیین شده نبوده، بلکه در فرایند محتوا و به تدریج، خود را برای محقق آشکار نموده‌اند. از رهگذر استخراج این کلیدواژه‌ها می‌توان به تمرکز ذهن راوی نسبت به بعضی اسامی و کلمات پی برد. در این شمارش، واژگان مشابه در یک دسته جای گرفته و در نموداری به نمایش گذاشته می‌شوند. در تحقیق حاضر بیشترین فراوانی واژگان مربوط به واژه‌های، علی (ع)، حسین (ع)، فاطمه (ع)، حسن (ع)، اهل بیت (ع)، جبرئیل، کساء، عترت و قرآن می‌باشد. واژه‌های فوق از بین ۴۰۰ واژه برگزیده از متن روایات، بیشترین فراوانی را داشته و تنها واژگانی هستند که رقم آنها دو رقمی می‌باشد.

نمودار ۱: فراوانی واژگان کلیدی در روایات ام سلمه

نمودار بالا نشان می‌دهد که کلیدواژه‌های: علی، حسین و فاطمه، بالاترین فراوانی را در میان روایات ام سلمه دارند، فراوانی این سه کلید واژه حاکی از آن است که در روایات ام سلمه، اهل بیت عموماً و علی بن ابی طالب (ع)، فاطمه زهراء (س) و امام حسین (ع)، کانون توجه روایات وی بوده است. سایر واژه‌ها نیز که بعد از سه واژه فوق بیشترین حجم تکرار را بین سایر واژه دارند، با کانون توجه روایات راوی ارتباط مستقیمی دارند.

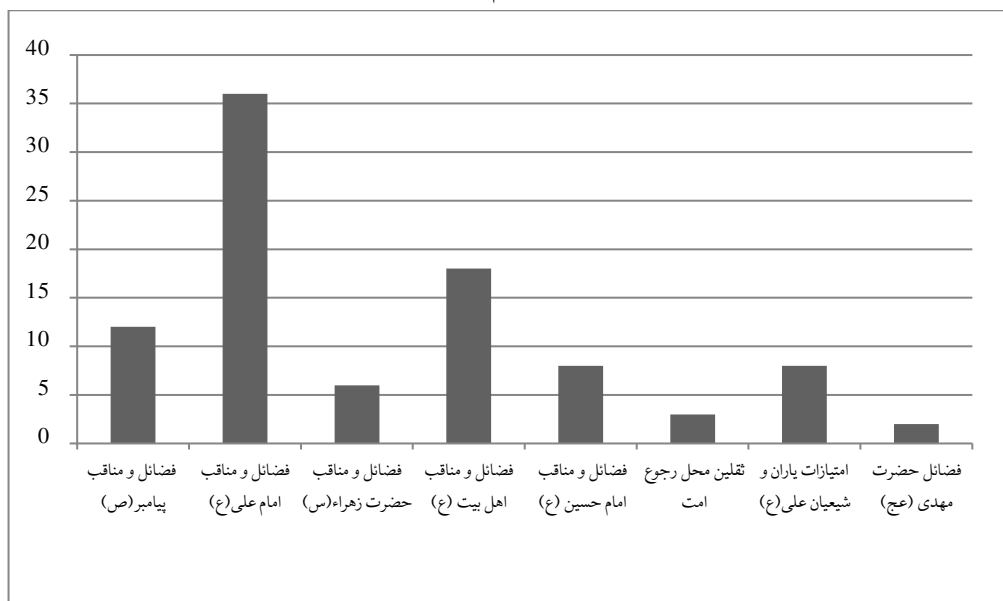
ب) فراوانی موضوعات فرعی

«موضوع فرعی»، عنوانی است که هر کدام از موضوعات مطروحه در متن روایات را شامل می‌شود. به عبارت دیگر، برای سهولت بررسی متن، موضوعات استخراج شده در مرحله اول، در قالب عناوینی جزئی‌تر درج می‌شوند که به این عناوین، موضوعات فرعی گفته می‌شود. این موضوعات که توسط محقق استخراج شده‌اند، لایه‌های درونی متن روایات را آشکار می‌سازند.

موضوعات فرعی روایات ام سلمه در منابع شیعی عبارتند از: بیان فضائل قرآن کریم، مرجع بودن تقلین برای امت بعد از پیامبر اکرم (ص)، فضائل و مناقب پیامبر (ص)، فضائل و مناقب امام علی (ع)، فضائل و مناقب حضرت زهراء (س)، تبیین فضائل اهل بیت و ائمه اثنی عشر (ع)، فضائل و مناقب امام حسن مجتبی (ع)، فضائل، مناقب و شهادت امام حسین (ع)، فضائل و مناقب حضرت مهدی، فضائل و امتیازات یاران و دوستان و شیعیان علی (ع)، توصیه به کارهای نیک، انفاق، قربانی کردن، دعای هنگام مصیبت، چشم‌زخم و درمان آن، احکام وضوء، فضائل عمار، خطر سقوط صحابه، خطر یهود و نصاری، عفاف و حجاب، ارزش کار زنان در خانواده. و در نمودار ذیل بیشترین فراوانی موضوعات اصلی آورده شده است.

نمودار ۲: بیشترین فراوانی موضوعات فرعی در روایات ام سلمه

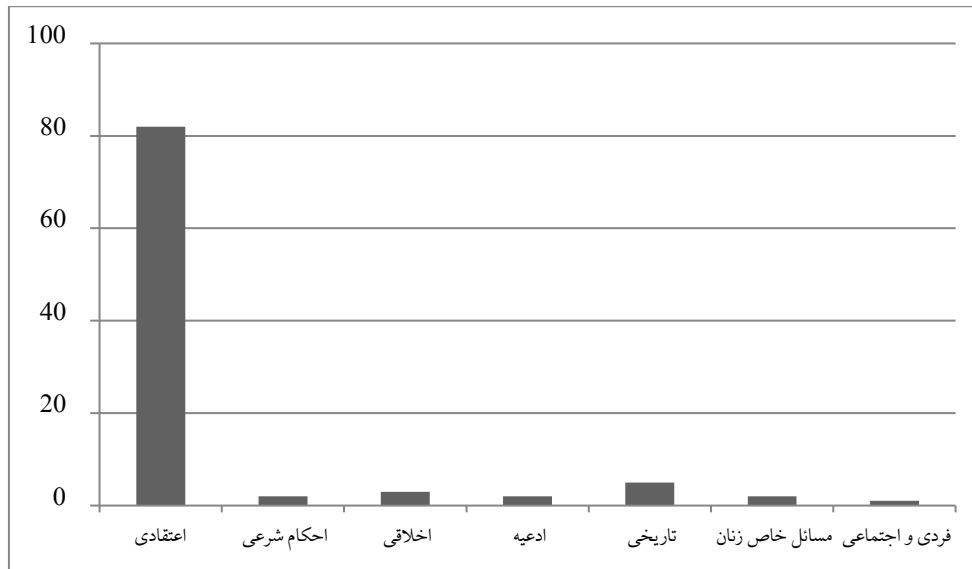
نمودار فوق نشان‌دهنده آن است که بیشترین مقدار فراوانی در موضوعات فرعی روایات ام سلمه در منابع شیعی مربوط به فضائل و مناقب اهل بیت (ع) خصوصاً، فضائل و مناقب علی بن ابی طالب (ع) می باشد.

ج) فراوانی موضوعات اصلی

در این پژوهش، موضوع اصلی عنوان کلی است که مقصود اصلی راوی را در کلیات روایات وی تبیین می کند. در حقیقت موضوع اصلی، چارچوب کلی متن روایات را تشکیل می دهد. با نگاه اجمالی به کلیات روایات و بررسی میزان فراوانی هر موضوعی می توان تشخیص داد که متن روایات غالباً در چه حوزه ای است. از نتایج سنجش فراوانی موضوعات اصلی و فرعی، می توان به شناخت اندیشه‌ها، آراء و دغدغه‌های راوی و مؤلفان پی برد. موضوعات اصلی روایات ام سلمه در منابع شیعی حول هفت محور اساسی اعتقادی، احکام، اخلاقی، ادعیه، تاریخی، مسائل خاص زنان و امور فردی و اجتماعی قابل تفکیک می باشند.^۱

نمودار ۳: بیشترین فراوانی موضوعات اصلی در روایات ام سلمه

۱. مراد از اعتقادی، روایاتی است که در حوزه فکری و معرفتی و باورهای افراد است. منظور از احکام، روایاتی است که در بردارنده تکالیف دینی و احکام عملی شریعت است. مراد از اخلاقی، روایاتی است که محتوای آنها تبیین خلق و خوی انسانی و تربیت اسلامی باشد. منظور از ادعیه، روایاتی است که در حوزه نیایش و برقراری ارتباط انسان با معبود حقیقی یعنی باری تعالی باشد. همچنین منظور از روایات تاریخی، روایاتی است که به شرح حال افراد اعم از مدح یا ذم آنان می پردازد، زیرا فضائل و مناقب بخشی از علم تراجم بوده و علم تراجم نیز خود جزئی از تاریخ است، گرچه در مورد معصومین (ع) به دلیل آنکه فضائل آنان از اصول مذهبی شیعه می باشد، این موارد ذیل عنوان اعتقادی گردآوری شده‌اند و مراد از مسائل خاص زنان، احکام شرعی ویژه بانوان استو مراد از امور فردی و اجتماعی، همان امور روزمره و جاری مردم است.

نمودار فوق به انضمام نمودار موضوعات فرعی بیان کننده آن هستند که کانون توجه روایات ام سلمه در منابع شیعی عموماً طرح مباحث اعتقادی و بالخصوص بیان فضائل و مناقب اهل بیت علیه السلام و خاصه فضائل و مناقب امام علی (ع) بوده است.

۴- تحلیل محتوای کیفی روایات ام سلمه

در بخش تحلیل محتوای کمی روایات ام سلمه به این نتیجه رسیدیم که سمت و سو و جهت کلی روایات ام سلمه در منابع شیعی، پرداختن به خاندان وحی؛ یعنی اهل بیت رسول اکرم (ص) است به گونه‌ای که از ۹۷ روایت وی، ۸۲ مورد آن صرفاً، به بیان فضائل و مناقب اهل بیت پرداخته و از این تعداد نیز بیش از نیمی از آنها (۴۲ روایت) نیز تنها در فضائل و مناقب و ولایت امام علی (ع) می‌باشد. تصریح روایات وی درباره امامت و ولایت امام علی (ع) بعد از رسول خدا (ص)، همچنین بیان شهادت مظلومانه امام حسین (ع)، ذکر نام آحاد ائمه طاهرین از اولین تا حضرت مهدی (عج) چه می‌تواند باشد؟ آیا این توجه صرفاً مربوط به محبت و عشق و علاقه ایشان به خاندان وحی و نبوت بوده است؟ یا موضوع مهم‌تری نیز در بین بوده است. در این بخش در حقیقت به تحلیلی چرایی سمت و سوی روایت ام سلمه به اهل بیت (ع) پرداخته می‌شود. به نظر نگارندگان، امور ذیل از عوامل این گرایش و توجه خاص در روایات ام سلمه به اهل بیت (ع) است:

الف) دیدگاه فکری ام سلمه

برابر مستندات تاریخی و روایی، ادله فراوانی دال بر تابعیت محض ام سلمه از اهل بیت بعد از رحلت رسول خدا (ص) خصوصاً در ایام خلافت خلفای سه‌گانه و معاویه بن ابی سفیان وجود دارد که نشان‌دهنده آن است که

وی اسلام ناب را از نگاه و زاویه اهل بیت، خصوصاً علی بن ابی طالب (ع) پی می‌گرفته و در قول و فعل تابع محض اهل بیت بوده است. از اینکه ام سلمه از روایان حدیث غدیر بوده، علی الخصوص قید عبارت «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاةً فَهَذَا عَلِيٌّ» (متقی هندی، ۱۴۰۱، ص ۶۰۲/۶۰۳، امینی، ۱۳۶۸، ص ۱۷)، امانت‌داری وصیت پیامبر (ص) در مورد جانشینی ایشان و تحویل آن بعد از ۲۵ سال به امام علی (ع)، تصریح وی در حق بودن امامت آن حضرت (ابن بابویه، ۱۴۰۷، صص ۴۵-۴۶)، حمایت عملی از اهل بیت (ع) در طول ۲۵ سال خلافت خلفای سه گانه و درگاه لزوم موعظه کردن خلفاء (کحاله، ۱۴۰۴، ص ۲۲۴)، حمایت از علی (ع) پس از کشته شدن عثمان و در جریان جنگ جمل و خون‌خواهی عایشه به همراهی طلحه و زبیر و شورش و لشکرکشی آنان و درخواست از مردم برای پیروی از امام علی (ع) (بلاذری، ۱۳۹۷، ص ۲۲۴) و تلاش برای منصرف کردن عایشه از رودرویی با امام علی (ع) (علم الهدی، بی تا، صص ۶۶-۶۸)، تبیین اهداف مخالفان عایشه و طلحه و زبیر در لشکرکشی به عراق با تنظیم نامه‌ای به علی (ع) و فرستادن فرزند خود برای کمک به آن حضرت در جنگ جمل و عذرخواهی از امام (ع) بخاطر عدم حضور خود در صحنه نبرد با عنوان «بخدا قسم! اگر نبود نهی خداوند در خروج زنان از خانه‌هایشان و وصیت رسول خدا (ص) در زمان وفاتش، هر آینه من شخصاً با تو می‌آمدم و لکن فرزندم عمرو بن ابی سلمه را که از بهترین مردم نزد رسول خدا (ص) بود، نزد تو فرستادم» (ابن اعثم، ۱۴۱۱، صص ۴۵۵-۴۵۶)، رفتار وی با حفصه بنت عمر در مقابل خوشنودی حفصه از ابتلای علی (ع) به جنگ جمل و برپا کردن مجلس شادی و تقبیح معترضان اقدام امام علی (ع) (مفید، ۱۴۱۳، ص ۱۴۹)، مخالفت وی با معاویه و کارگزاران وی در بدعت سب علی (ع) (طبرانی، ۱۴۱۵، ص ۱۱۱) و سب علی را سب رسول خدا دانستن (ابن حیون، ۱۴۰۹، ص ۱۶۷)، دفاع وی از اصحاب خاص علی (ع) مانند پناه‌دادن وی به جابر بن عبدالله در ماجرای قتل و غارت بُسر بن ارطاة (ابن اثیر، ۱۳۸۵، ص ۳۸۳)، دارا بودن بیشترین روایات در مورد اهل بیت در بین همه روایات زن در منابع شیعی و سنی، از جمله مصادیق و نمونه‌های سیره و خط فکری ام سلمه در دفاع از اهل بیت و حمایت از ولایت علی (ع) می‌باشد.

ب) شرایط خلافت و خلفاء بعد از رحلت پیامبر (ص)

از اندوهناک‌ترین شرایط بعد از رحلت رسول خدا (ص)، انحراف عظیمی است که در رهبری امت اسلامی در سقیفه بنی ساعده رقم خورد و خلافت به مرور به سلطنت تبدیل شد و دستگاه حاکم نه تنها روی خوش به اهل بیت (ع) نشان نداد، بلکه آنها را با انواع لطایف‌الحیل از صحنه سیاست و تمشیت جامعه اسلامی و مسلمانان دور کرد. این شرایط از پوشیدن جامه خلافت توسط ابوبکر در حالی که نیاز و ضرورت حکومت اسلامی به وجود شخصیت علی (ع) به مثابه محور میانی آسیاب را می‌دانست و از مقام علمی بی‌نظیر آن حضرت آگاهی داشت، شروع گردید، شرایطی که امام خود را دست تنها دانسته و محیط حاکم را محیطی خفقان‌زا و تاریک معرفی نموده، محیطی که پیران را فرسوده، جوانان را پیر و مردان باایمان را از روی اندوهناکی مشتاق ملاقات پروردگار خود می‌نماید و صبوری خود را چنین اندوهناک توصیف می‌کنند: «صبر کردم در حالی که گویا خار در چشم و استخوان

در گلوی من مانده بود و با دیدگان خود می‌نگریستم که میراث مرا به غارت می‌برند». به تعبیر امام علی (ع) پس از ابوبکر، عمر بن خطاب نیز به دوشیدن شیر شتر خلافت پرداخت، این شرایط با شروع حکومت عثمان در بدترین وضعیت خود قرار گرفت به گونه‌ای که بعضی از بنی‌امیه حاکم شدند و به تعبیر امام بیت‌المال را خوردند، چنانکه شتر، گیاه بهاری را می‌خورد و سرانجام چنین وضعیتی منجر به کشتن عثمان گردید (نهج البلاغه، ۱۴۱۴، خطبه ۳، صص ۴۸-۴۹). در خلال این ربع قرن، دستگاه خلافت اهل بیت (ع) را از جایگاه حقیقی خود دور نمودند

از ویژگی‌های دیگر این دوران، رواج پدیده جعل حدیث است که از مهم‌ترین پیامدهای آن، مشروعیت بخشی به حکومت دیگران، کم‌رنگ کردن فضائل اهل بیت و محرومیت مردم از اهل بیت بوده که حتی برخی شروع آن را به دوران خود پیامبر اکرم (ع) نسبت داده‌اند (بخاری، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۹۴) و پس از شهادت علی بن ابی طالب (ع) به اوج خود رسید. معاویه از رازیانی که در فضیلت عثمان و عیب‌جویی از علی بن ابی طالب (ع) حدیث جعل می‌کردند، حمایت می‌نمود و حتی گروهی را مأمور جعل حدیث در نکوهش امام علی (ع) نموده بود (ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴، ج ۴، ص ۶۳ و ج ۱۱، ص ۴۹).

قابل ذکر است که جعل حدیث در آن دوران، بدون پشتوانه حاکمان امکان‌پذیر نبود. حال با بیان دو نمونه فوق‌الذکر از شرایط حاکمیت دورانی که ام‌سلمه در آن به سر برده و با چشم خود مظلومیت اهل بیت را نگرسته و مدافعان این حریم را بسیار اندک، آن‌هم در تحت سیطره خلفاء یا بنی‌امیه می‌دیده، دفاع وی به‌عنوان همسر امین رسول اکرم (ع) از حریم اهل بیت (ع) و ولایت علی بن ابی طالب (ع) امری بجای و شایسته بود.

ج) مظلومیت و مهجوریت اهل بیت (ع)

از عوامل دیگری که به اعتقاد نگارنده باعث صدور بیان فضائل اهل بیت (ع) توسط ام‌سلمه گردیده است، مظلومیت و مهجوریت عترت رسول اکرم (ص) بوده است. برای روشن شدن بحث، به ذکر چند نمونه بسنده می‌شود.

الف) شکستن حرمت و شأن تنها دختر رسول اکرم (ص) با آن‌همه سفارشات که پیامبر درباره ایشان نمودند، به گونه‌ای که در را بر فاطمه (س) انداختند، او را در بین در و دیوار فشردند، محسن او را سقط کردند، شوهر او را به زور وادار به بیعت کردند و حتی او را تهدید کردند و دست علی (ع) را گرفتند و به زور خواستند با دست ابوبکر به نشانه بیعت اصطکاک دهند و علی (ع) مشت خود را فشرده (مسعودی، ۱۴۱۷، ص ۱۴۶) با آنکه به قول عسقلانی، هر کس با حضرت فاطمه (س) برخوردی داشته باشد که زهرای اطهر اذیت شده باشد، در حقیقت پیامبر (ص) را ناراحت کرده است (عسقلانی، ۱۳۷۹، ج ۹، ص ۲۴۰).

ب) غصب فدک تنها میراث پیامبر (ص) که به حضرت زهرا (ع) بخشیده بودند و برخورد اهانت‌آمیز خلیفه اول با ایشان نمونه دیگر این مظلومیت است که اعتراض ام‌سلمه را به همراه داشت. وی نزد خلیفه آمد و گفت: «آیا به مانند فاطمه اینگونه سخن می‌گویی؟ به خدا قسم! او حوریه‌ای در بین آدمیان است. در آغوش پیامبر تربیت

یافته است و فرشتگان او را دست به دست برده‌اند. او در کشتزار پاکیزگی خوب رشد کرد و به خوبی پرورش یافت. آیا گمان می‌کنید رسول خدا (ص) میراث را بر او حرام کرد و به او خبر نداد؟ حال آن که خداوند فرمود: «وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ» (شعراء: ۲۶ / ۲۱۴). پیامبر فاطمه را نیز انداز داد. اینک او آمده، میراثش را می‌خواهد و او بهترین زنان و مادر سرور جوانان و هم‌وزن دختر عمران و (بلکه) جلیله‌ای است که هم‌وزن ندارد. با پدرش رسالت‌های پروردگارش تمامی یافت» (حسون، ۱۴۲۱، ج ۱، ص ۷۲۸).

ج) جنایت آل امیه در عاشورای سال ۶۱ هجری نمونه بارز دیگری از ظلم عظیم به آل رسول اکرم بود. پیامبر (ص) فاطمه (س) را پاره تن خود خوانده بودند، اما امویان این حق بزرگ را برعکس انجام دادند، خون اهل بیت (ع) را ریختند و زنان و بچه‌های ایشان را به اسارت بردند و خانه‌هایشان را خراب کردند و شرافت و فضیلت آنان را منکر شدند و سب آنها را مباح شمردند و ضد وصیت پیامبر (ص) عمل کردند و کسی را لگدمال سم اسبان کردند که سرور جوانان اهل بهشت بود.

د) دیدگاه‌های مذهبی مؤلفان شیعی

ذهبی روایات ام سلمه در منابع اهل سنت را بیش از ۳۷۸ حدیث (ذهبی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۲۱۰). و عمر کحاله آن را ۳۸۷ روایت دانسته است (کحاله، ۱۴۰۴، ص ۲۲۱). این روایات در زمینه‌های فقهی، اخلاقی، تاریخی، دعا و نیایش، حالات پیامبر (ص) و فضیلت‌های اهل بیت (ص) است. بخشی فراوان از روایت‌های فقهی او درباره حج و مناسک آن است. برخی از آن‌ها در فضیلت و ثواب حج هستند که حج را برابر با جهاد و کفاره گناهان دانسته‌اند (طبرانی، ۱۴۱۵، ج ۲۳، صص ۲۴۶، ۲۹۳، ۴۲۱). شماری نیز به فضیلت روز عرفه پرداخته‌اند (متقی هندی، ۱۴۰۱، ج ۵، صص ۱۲، ۷۱، ۷۸، ۱۱۵). دسته‌ای دیگر به فضیلت رمی جمرات و احکام مربوط به آن اشاره کرده‌اند. شماری هم احکام حج از جمله حکم معذوران از رمی و لباس احرام را یادآور شده‌اند (هیثمی، ۱۴۱۴، ج ۳، ص ۲۵۷ و ج ۵، ص ۷۸). اکنون آنچه جای سؤال است اینکه با این اوصاف، چرا تعداد روایات ام سلمه در شش کتاب اصلی روایی شیعه (الکافی، من لا یحضره الفقیه، تهذیب الاحکام، الاستبصار، وسائل الشیعه و بحار الانوار) تنها ۹۷ روایت می‌باشد؟ و چرا ۸۱ روایت وی یعنی معادل حدود ۸۴ درصد روایات وی تنها در باره فضائل و مناقب اهل بیت (ع) است؟ چرا از روایات عدیده وی در مورد مناسک حج در کتب روایی اهل سنت، هیچ روایتی در منابع اصلی شیعه وجود ندارد؟ چرا روایات احکام شرعی وی در منابع شیعی تنها دو مورد آن‌هم درباره فضیلت قربانی کردن در روز عید قربان و باطل نشدن وضو با غذا خوردن است؟ چرا از روایات وی در مورد احکام خاص بانوان در ایام حیض، استحاضه، نفاس، خصوصاً مشکلات آنان در مناسک حج حتی یک روایت در منابع اصلی شیعه وجود ندارد؟ و تنها و تنها روایات اعتقادی وی آن‌هم در حوزه فضائل و مناقب اهل بیت لحاظ گردیده است؟ آنچه قابل تأمل است آنکه از روایات اعتقادی وی در منابع اصلی شیعه ۳۶ روایت معادل حدود ۴۵ درصد آنها نیز فاقد سلسله سند و ذکر هیچ‌گونه منبعی بوده و یا به منابع اهل سنت استناد گردیده‌اند. به عبارت دقیق‌تر، ۱۹ روایت آنها به منابع اهل سنت استناد داده شده و ۱۷ روایت نیز یا اصولاً هیچ منبعی

برای آن ذکر نگردیده و یا بدون ذکر سلسله سند از امسلمه نقل گردیده‌اند. به نظر نگارنده علاوه بر دلایلی که در صدر ذکر گردید، این چرایی به نقش و عملکرد مؤلفان کتب اصلی شیعی برمی‌گردد که بنا به دلایلی، همچون اهمیت استثنایی مباحث مرتبط با ولایت امام علی (ع)، جایگاه خاص اهل بیت نزد شیعه و عنایت به اصل مذهبی امامت و در نتیجه، تلاش آنان برای ثبت و ضبط و استنادسازی روایات در حوزه فضائل اهل بیت (ع) و مورد وثوق بودن خود راوی توسط اکابر و اعظام فریقین بر می‌گردد. علاقه وافر مؤلفان شیعه در این حوزه از مؤلفه‌های مهمی است که اگر بیشتر از سایر عواملی که شمرده شد نباشد، کمتر نیست.

نتیجه‌گیری

از پژوهش حاضر استفاده می‌شود که اهتمام عمده و دغدغه مندرج در روایات ام سلمه در منابع شیعی، طرح مباحث اعتقادی خصوصاً، بیان فضائل و مناقب اهل بیت (ع)، بالخصوص فضائل امام علی (ع) بوده و علت این امر را نیز باید در دیدگاه‌های فکری و عملکرد وی در طول دوران حیات ۵۰ ساله خود بعد از رحلت رسول خدا (ص) در حمایت از اهل بیت و تابعیت محض از آنان و مقابله با دشمنان آنها، مظلومیت و مهجوریت اهل بیت بعد از رحلت رسول اکرم (ص) از غدیر تا عاشورا و تلاش ایشان برای معرفی آنان به مردم، حاکمیت خلفای سه گانه و ظلم بنی‌امیه و دیدگاه‌های مذهبی مؤلفان شیعه جستجو نمود.

منابع و مآخذ

قرآن کریم.

- نهج البلاغة؛ شریف الرضی، محمد بن حسین، قم: موسسه دارالهجرة، ۱۴۱۴ ق.
۱. ابراهیم، محمد؛ جامع مسانید النساء و ذکرهن و احوالهن؛ قاهره: الدار المصرية اللبنانية، ۱۴۱۲ ق.
  ۲. ابن ابی الحدید، عبد الحمید بن هبة الله؛ شرح نهج البلاغة؛ قم: مكتبة آية الله العظمى المرعشي النجفی، ۱۴۰۴ ق.
  ۳. ابن اثیر جزری، علی بن محمد؛ الكامل فی التاریخ؛ بیروت: دار صادر، ۱۹۶۵ م.
  ۴. ابن اعثم کوفی، محمد بن علی؛ الفتوح؛ به كوشش: علی شیری، بیروت: دارالاضواء، ۱۴۱۱ ق.
  ۵. ابن بابویه، محمد بن علی؛ الأملی؛ تهران: کتابچی، ۱۳۷۶ ش.
  ۶. _____؛ من لا یحضره الفقیه؛ قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ ق.
  ۷. ابن حیون، نعمان بن محمد؛ شرح الاخبار فی فضائل الائمة الاطهار؛ قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۰۹ ق.
  ۸. ابن سعد، محمد بن سعد؛ الطبقات الكبرى؛ به كوشش عطاء محمد عبدالقادر، بیروت: دارالکتب العلمیة، ۱۴۱۰ ق.
  ۹. ابن عبدالبر، یوسف بن عبدالله؛ الاستیعاب فی معرفة الأصحاب؛ به كوشش: علی بجاوی، بیروت: دارالجلیل، ۱۴۱۲ ق.
  ۱۰. ابن عساکر، عبدالرحمن بن محمد؛ الأربعین فی مناقب أمهات المؤمنین رحمة الله علیهن أجمعین؛ به كوشش: محمد مطیع الحافظ، دمشق: دار الفكر، ۱۴۰۶ ق.
  ۱۱. ابن قتیبه دینوری، عبدالله بن مسلم؛ المعارف؛ به كوشش: ثروت عكاشه، قاهره: الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۱۹۹۲ م.
  ۱۲. _____؛ الامامة والسياسة؛ به كوشش: علی شیری، بیروت: دار الاضواء، ۱۴۱۰ ق.
  ۱۳. ابن هشام، عبدالملك بن هشام؛ السيرة النبوية؛ به كوشش: آبیاری، ابراهیم، سقا، مصطفى و شبلی، عبدالحفیظ، بیروت: دار المعرفة، بی تا.
  ۱۴. امینی، عبدالحسین؛ الغدير؛ تهران: کتابخانه بزرگ اسلامی، ۱۳۶۸ ش.
  ۱۵. باردن، لونس؛ تحلیل محتوا؛ ترجمه: محمد یمنی سرخابی و ملیحه آشتیانی، تهران: دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۵ ش.
  ۱۶. بخاری، محمد بن اسماعیل؛ صحیح البخاری؛ مصر: المجلس الاعلی للثنون الاسلامیة، ۱۴۱۰ ق.
  ۱۷. بلاذری، احمد بن یحیی؛ انساب الاشراف؛ به كوشش: محمدباقر محمودی، بیروت: مؤسسه الاعلمی، ۱۳۹۷ ق.
  ۱۸. بیهقی، ابوبکر احمد بن حسین؛ دلائل النبوة و معرفة احوال صاحب الشريعة؛ بیروت: دارالکتب العلمیة، ۱۴۰۵ ق.
  ۱۹. حر عاملی، محمد بن الحسن؛ وسائل الشیعة؛ قم: مؤسسة آل البيت علیهم السلام، ۱۴۰۹ ق.
  ۲۰. حسون، محمد؛ اعلام النساء المومنات؛ قم: دار الأسوة للطباعة والتشر، ۱۴۲۱ ق.
  ۲۱. دیار بکری، حسین بن محمد؛ تاریخ خمیس فی احوال انفس النفیس؛ بیروت: دار صادر، بی تا.
  ۲۲. ذهبی، محمد بن احمد؛ سیر اعلام النبلاء؛ به كوشش ارناووط، بیروت: مؤسسة الرسالة، ۱۴۱۴ ق.

۲۳. _____: **تاريخ الاسلام و وفيات المشاهير والاعلام**؛ به كوشش تدمرى و عمر عبدالسلام، بيروت: دار الكتاب العربى، ۱۴۰۹ ق.
۲۴. طبرانى، سليمان بن احمد؛ **المعجم الكبير**؛ به كوشش حمدى بن عبد المجيد السلفى، قاهره: دار النشر، ۱۴۱۵ ق.
۲۵. طوسى، محمد بن الحسن؛ **الأمالى**؛ قم: دار الثقافة، ۱۴۱۴ ق.
۲۶. _____: **الإستبصار فيما اختلف من الأخبار**؛ تهران: دار الكتب الاسلامية، ۱۳۹۰ ق.
۲۷. عسقلانى، احمد بن على؛ **الاصابة فى تمييز الصحابة**؛ بيروت: دار الكتب العلمية، ۱۴۱۵ ق
۲۸. علم الهدى، على بن حسين؛ **رسائل الشريف المرتضى**؛ قم: دار القرآن الكريم، بى تا.
۲۹. كحاله، عمر رضا؛ **اعلام النساء فى عالمى العرب و الاسلام**؛ بيروت: مؤسسة الرسالة، ۱۴۰۴ ق.
۳۰. كلينى، محمد بن يعقوب؛ **الكافى**؛ قم: دارالحديث، ۱۴۲۹ ق.
۳۱. متقى هندی، على بن حسام الدين؛ **كنز العمال فى سنن الأقوال والأفعال**؛ به كوشش بكرى حيانى و صفوة السقا، بيروت: مؤسسة الرسالة، ۱۴۰۱ ق.
۳۲. مجلسى، محمداقرا؛ **بحار الأنوار**؛ بيروت: دار إحياء التراث العربى، ۱۴۰۳ ق.
۳۳. مجلسى، محمدتقى؛ **روضه المتقين فى شرح من لا يحضره الفقيه**؛ قم: مؤسسه كوشانبور، ۱۴۰۶ ق.
۳۴. مسعودى، على بن حسين؛ **اثبات الوصية**؛ قم: انصاريان، ۱۴۱۷ ق.
۳۵. مفيد، محمد بن محمد؛ **الإختصاص**؛ قم: كنگره جهانى شيخ مفيد، ۱۴۱۳ ق.
۳۶. مقرئزى، احمد بن على؛ **إمتاع الأسماع**؛ به كوشش محمد عبد الحميد النميسى، بيروت: دار الكتب العلمية، ۱۹۹۹ م.
۳۷. مهرئزى، مهدى؛ **روايات زنان در كتب شيعه**؛ قم: مؤنسه علمى فرهنگى دارالحديث، ۱۳۹۶ ش.
۳۸. _____؛ **سهم زنان در نشر حديث**؛ قم: مؤنسه علمى فرهنگى دارالحديث، ۱۳۸۷ ش.
۳۹. _____؛ **ميراث حديث شيعه**؛ قم: مؤسسه علمى فرهنگى دار الحديث، ۱۳۸۰ ش.